

HARPUTLU RAHMÎ'NİN ESBIYENÂMESİ ÜZERİNE

On The Rahmî-i Harputî's Esbiyenâme

Bahir SELÇUK*

Özet

Divan şiirinin son dönem şairleri arasında yer alan Harputlu Rahmî'nin divanı ve Esbiyenâme adlı 67 beyitlik bir mesnevisi bulunmaktadır. Esbiyenâme'de şair, bir kış mevsiminde sıska bir atın sırtında yaptığı çetin yolculuğu dile getirir. Yaşlı, zayıf ve çelimsiz atından dolayı arkadaşlarından ayrı kalan şair, bineğinin kendisine yük olduğunu, bin bir güçlkle yolu aştığını, köyüne vardığında ise dostlarının tamamının göçüp gittiğini mizahi ve hikemî bir üslupla dile getirir. Şair, "yol, yolculuk, sıkıntı ve ayrılık" göstergeleri ile yol metaforu bağlamında dünyanın kötülüğünü, geçiciliğini hikemî bir üslupla ortaya koymaya çalışır.

Bu çalışmada Esbiyenâme'nin muhtevası ile dil ve üslup özellikleri üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Rahmî, Harput, Esbiyenâme, mesnevi, hikmet, mizah.

Abstract

Being among the last representatives of divan poetry, Rahmî has a divan and a 67 couplets masnavi called Esbiyenâme. In Esbiyenâme, poet tells about the hard journey he had on a skinny horse in a winter season. Standing clear from his friends because of his old, skinny and weak horse, he narrates his horse's being a load for him, overcoming the tough road and learning about his friend death when arriving to his village in a humourous and philosophic style. Poet try to reveal the evil and mortal side of the world within the context of "way, journey, trouble and separation" indications and way metaphor again in a philosophic style.

In this work, the content, language and style features of Esbiyenâme will be examined.

Key Words: Rahmî, Harput, Esbiyenâme, masnawi, aphorism, humour.

Giriş

Tarihten önceki devirlerden beri Asya ve Avrupa'nın çeşitli yerlerinde yabancı halde yaşadıkları bilinen türlü cinsten atların ehlileştirilerek insan hizmetine verilmesi tarihte büyük bir hamle sayılır. Tabii zorluklara en dayanıklı, değişik iklimlere tahammül bakımından en güçlü ve sürekli hızda rakipsiz olan at, tarihî ve sosyal hayatta olduğu gibi din, edebiyat ve sanat alanlarında da büyük gelişmelere imkân vermiştir (Kafesoğlu 1991:26).

* Doç. Dr., Fırat Üniversitesi İnsani ve Sosyal Bilimler Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü-Elazığ

Gündelik hayatta sosyal, ekonomik ve askerî gerekçelerle var olan at, en eski Türk destanlarından Divanu Lügati't-Türk'e, Köktürk yazıtlarından Dede Korkut'a, masallardan Battalnâmelere kadar pek çok kültürel unsurda gerçek işlevinin yanında çeşitli hayalî unsurlarla bezenerek kazandığı sembolik özelliğiyle var olmuştur (bk. Çınar 1983:2). Daha sonraki dönemlerde de Türk kültür ve edebiyatının hemen her devresinde adına rastlanan at, günümüze gelene dek bir bakıma değişen hayat şartlarından dolayı eskisi kadar olmasa da ihtişamını ve sembolik bir unsur olarak varlığını hep korumuştur.¹

Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde övülen atın, İslâm dünyasında da bu önemli konumu devam ettirdiği görülür. İslâmiyet'in, İspanya'dan Hindistan'a kadar yayılmasında, Anadolu'nun fethinde, Büyük Selçuklu ve Osmanlı devletlerinin kurulmasında atlı birliklerin büyük rolü olmuştur. Türklerin İslâmiyet'ten önceki atlarla ilgili inançları İslâmî dönemde de devam etmiş, özellikle aşiretler arasında at âdeta kutsal bir varlık olarak algılanmıştır. (Halaçoğlu 1991:29,31)

Divan edebiyatında neredeyse başlı başına bir türe konu olan, rengi, boyu posu, hızı, yürüyüşü, cinsi, cesareti, binicisiyle uyumu vb. gibi nitelikleri ile sıkça anılan at, edebî metinlerde pek çok özelliğiyle boy göstermiştir. Divan şiirinde soyut ya da somut pek çok konu, at göstergesi ile ilişkilendirilerek verildiği gibi kasidelerin methiye bölümlerinde devlet adamlarının binicilikleri dile getirilirken de atlarıyla ilgili tasvirler yapılmıştır. Atlarla ilgili geniş tasvirler daha ziyade kasidelerin teşbib bölümlerinde yer alsa da bazen müstakil biçimde yazılmış rahşiyeler de söz konusudur. Nef'î'de olduğu gibi, teşbib bölümlerinde at tasvir ve övgüsünün yapıldığı kasideler türün divan şiirindeki en önemli örnekleri arasında yer almaktadır (bk. Akkuş 2006: 206; Gökalp 2011:410-412).

Rahşiyye, çoğu kaynakta nesib bölümünde atın anlatıldığı, atın adlarını ve vasıflarını konu alan, at için yazılan kaside ve mersiye biçiminde

¹ At, atçılık; kültür ve edebiyatta at konusuyla ilgili pek çok çalışma yapılmıştır. Bunlardan birkaçı şu şekilde sıralanabilir: Ali Abbas Çınar, *Türklerde At ve Atçılık*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993; Ali Abbas Çınar, *Kazak ve Türkiye Türklerinde At Kültürü ve Atın Rolü*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1996; Nurettin Ceviz, *Arap Şiirinde At Tasviri (Cahiliyye ve İslami Dönem)*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 1998; Faruk Sümer, *Eski Türklerde Atçılık ve Binicilik*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1983; Mehmet Türkmen, *Türk Kültür Tarihinde Atlı Sporlar Üzerine Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Ankara, 1993; Şevket Karaca, *Türk ve İslam Kültüründe At ve Ata Binicilik*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 1998; Tuğba Eray "Türklerde At" *Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi*, Nisan 2004, S. 2004, s. 24-28.

tanımlanmıştır (Kaya 2008:7). Divan şiirinde gösterişli ve güzel anlamına gelen Farsça rahş kelimesine Arapça aidiyet ekinin getirilmesi ile türetilen rahşiyye, atlar hakkında yazılan şiirler için kullanılan bir terimdir. Esbiye, feresnâme, feresiyye terimleri de yine atlarla ilgili şiirler için kullanılmıştır.

Edebî bir terim olarak "rahşiyye", sâdece Türk edebiyatında mevcuttur. Bu isim altında ne Arap ve ne de İran edebiyatlarında herhangi bir tür bulunmamaktadır. Arap edebiyatında bu tip şiirlere fûrûsiye denilmektedir. Bu nedenle, "rahşiyye" kelimesi, Farsça bir köke Arapça bir ek eklenerek elde edilmiş sadece Türkçede görülen bir terimdir (Bilgin 1995: 276).

Nef'i'de olduğu gibi teşbib ve medhiyye bölümlerinde at tasvirinin yapıldığı şiirlerin yanında, tamamen at tasvirlerine yer veren müstakil rahşiyyeler de bulunmaktadır. Özellikle kasidelerin teşbib bölümlerinde rastlanan at tasvirlerinin dile getirildiği kasidelerin başlıklarında da rahşiyye veya esbiye terimlerinin her zaman için kullanıldığını söylemek mümkün değildir. Kıta, kıta-i kebire, kaside nazım şekillerinin ağırlıkta olduğu bu tür manzumelerde genellikle at isteme ya da hediye edilen bir attan dolayı teşekkür etme konusu işlenmiştir (Gökalp 2011:414).

Bazen istek bazen teşekkür mahiyeti gösteren, çoğunlukla at övgüsünün yapıldığı bir tür olan rahşiyye/esbiye türünün, yapı ve içeriği, diğer türlerle ilgisi tam anlamıyla açıklığa kavuşturulmuş değildir. Mesela Canım (2010), Divan Edebiyatında Türler adlı çalışmasında rahşiyyeyi edebî türler arasında göstermez. Zira rahşiyye veya esbiye başlığını taşıyan bütün şiirlerde at övgüsü yapılmamaktadır. Bazen Mesihî ve Lebîb'de olduğu gibi şair, kendi atını mizahi bir tarzda hicveder (Gökalp 2011:415). Bu şekliyle rahşiyye, esbiye ve feresnâme başlığını taşıyan her şiirin atlarla ilgili övgünün dile getirildiği tür olarak tanımlanan rahşiyyeye dâhil edilemeyeceği ya da bu başlıkları taşımayan ama at övgüsünün yapıldığı şiirlerin dışarıda tutulmayacağı ortadadır. Dolayısıyla bu tür şiirlerin "övgü, yergi, övgü-yergi, mizahi/hikemi üslup" vb. gibi yönleriyle de ele alınması gerekmektedir.

Esbiyenâme başlığını taşıdığı hâlde memduhun övgüsünden sonra tamamen hiciv üzerine kurulu ilginç bir örnek de 19. yüzyıl şairi Harputlu Rahmî'ye aittir. Mesnevi biçiminde kaleme alınmış 67 beyitlik bu esbiyenâmede şair, köyüne gitmek için bindiği bir atı mizahi bir dille hicvetmiş ardından yol/yolculuk bağlamında dünya/dünya hayatını hikemî bir üslupla ele almıştır.

Şairin "esbiyenâme-i zarîfâne/zarif esbiyenâme" olarak nitelendirdiği Esbiyenâme ile ilgili düşüncelerini dile getiren araştırmacılar, bu mesnevinin "özgün, zarif, mizahi ve felsefî" oluşu üzerinde hemfikirdirler. Eserle ilgili

olarak Sunguroğlu (2013:376), “Divan edebiyatında eşine nadir tesadüf edilen zarif ve mizahi bir esbiyenâmesi vardır ki doğrusu şaheserdir.” der. Divanı üzerine çalışma yapan Eren ve Cengiz (1996:8), “Rahmî'nin divan edebiyatında eşine az rastlanan ince ve mizahi bir Esbiyenâmesi vardır ki çok güzel, felsefî bir mesnevidir.” şeklinde bir tespit bulunur. Yine divanı üzerine çalışan Onur da (2013:32), “Rahmî'nin divan edebiyatında eşine pek rastlanmayacak tarzda ince düşünceler ihtiva eden ve mizahi karakterde esbiyenâme isimli mesnevisi de vardır.” şeklinde bir ifade kullanır.

Klâsik rahşiyye/esbiye geleneği çerçevesi yazılmış örneklerle göre farklılık arz eden *Esbiyenâme*'yi tanıtmaya amaç güden bu çalışmada önce Harputlu Rahmî ve edebî kişiliği hakkında bilgi verilecek daha sonra mesnevinin içeriği, dil ve üslup özellikleri üzerinde durulacaktır.

A. Harputlu Rahmî

1217/1802 yılında Harput'a bağlı Hoğu (Yurtbaşı) köyünde doğan Rahmî, âlimlerden Hoca Ahmed Efendi'nin oğludur. Çocukluğundan itibaren ilme ve edebiyata ilgi duyup Arapça ve Farsça şiirler ezberler. Kaside-i Bür'e şarihi Harputlu Ömer Naimî Efendi'nin babası müftü Ahmed Efendi'den dersler alır. Ömer Naimî Efendi'yle önce Antep'e daha sonra Kayseri'ye giderek buradaki âlimlerden ders alır, icazetlerini aldıktan sonra Harput'a döner. Ömer Naimî Efendi, müderrislik yapmaya, Rahmî de Hoğu'da ders vermeye başlar. Köyünde âdeti inzivaya çekilen Rahmî, çocuklarının eğitimiyle uğraşır, şiir ve inşaaya yoğunlaşır. Bu faaliyetlerinden dolayı Hoca Rahmî ismiyle meşhur olur. 1301/1884'te vefat eder, köyündeki mezarlığa defnedilir.²

Zarif ve nüktedan bir kişiliğe sahip olan Rahmî, ilmî birikimi ve şairlik kudretiyle tanınmış bir şahsiyettir. Harput gibi ilim ve kültür merkezlerinden uzakta bir muhitte neredeyse münzevi bir hayat süren Rahmî, başarılı şiirler kaleme almış bir şairdir. Divan şiirinin son dönem şairlerinde görülen üslup çeşitliliği ve dil inceliği Rahmî'de de görülür. Bâkî, Fuzûlî, Nef'î, Nâbî gibi büyük şairlerden etkilenmiş olan, ince ve zarif söylemleriyle bu şairleri hatırlatan Rahmî'nin şiirlerinde âşıkâne ve hikemî söyleyişin yanında mizahi anlatım tarzına da rastlanır.

Rahmî'nin “Fuzûlî kadar içli ve sûzîşli, Nedîm gibi şûh ve neşeli şair yoktur ama Nâbî de büyük bir şairdir.” (akt. Kavaz; Onur 1996:9) şeklinde nakledilen sözü etkilendiği şairleri gösterme açısından dikkate değer. Akıcı

² Bahir Selçuk, “Rahmî, Harputlu Hoca Rahmî Efendi”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, (<http://www.turkedebiyatilisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=1301>), E.T: 01.07.2014.

bir üslup ve ifade gücüne sahip olan şair, şiirlerinde güncel olaylara, mahallî unsurlara da yer vermiştir. Muhitinde yetişen şairler üzerinde önemli derecede etkili olmuştur, bunlardan biri de Harputlu şair Hacı Hayrî'dir (Onur 2013: 32).

Devrin önde gelen âlim ve şairlerinden olan Rahmî'nin divanı ve Esbiyenâme adlı bir mesnevisi bulunmaktadır. Sa'dî-i Şirazî'nin Bostân'ını şerh etmişse de bu eser basılmamıştır (Yavuz vd. 1972: II/325, Baştuğ: 2002: 1776).

Şair Hacı Hayri Bey tarafından 1303/1886 yılında eski harflerle bastırılmış divanda kaside, tarih, muhammes, tahmîs, terci-bend, müfred gibi nazım şekillerinin yanında 3'ü Farsça 160 civarında gazel bulunmaktadır. Divan üzerine iki çalışma yapılmıştır. İbrahim Kavaz, Naci Onur (1996) ile H. Erdoğan Cengiz ve Gönül Hatay Eren (1996) tarafından aynı yıl yapılan çalışmalarda, matbu ve yazma divanın şiir defterlerinden temin edilen şiirlere de yer verilmiştir. Divan, Eyüp Barlak (2000) tarafından tahlil edilmiştir.

B. Esbiyenâme³

[22] Bir hengâm-ı şitâ şehrden karyeye 'azîmetimizde bir bâr-gîr-i süst-
endâm [ü] harûn-ı [23] nâ-mevzûn-ı kec-hırâma râkib olup esnâ-yı râhda
envâ'-ı mihnet u esnâf-ı şiddet ü felâkete düçâr ü giriftâr olduğumuzu beyân
ile Efendi-zâde fazîletlü 'Abdülhamid Hamdî Efendi'ye berây-ı zarâfet
inşâdıyla gönderilen Esbiyenâme-i zarîfânedir.

fe'ilâtün (fâ'ilâtün) fe'ilâtün fe'ilün (fa'lün)

1 Ey kerîmü'ş-şiyemim sultânım

Bâ'is-i feyz-i dil-i sûzânım

2 Sana bes bu ni'am-ı Rabb-i mecîd

Mazhar-ı zâtın olup ism-i hamîd

3 Eylemiş rûz-ı ezel bu sehmi

Rûzi kılmış sana 'ilm ü fehmi

4 Zât-ı pâkin senin ey nûr-ı basar

Hikem-âmûz-ı debistân-ı hüner

5 Tab'mı görse idi İskender

Hergiz âyîneye etmezdi nazar

³ Metin, matbu *Rahmî Divanı*'ndan alınmış, sayfa numaraları köşeli ayraç içinde verilmiş, beyitler numaralandırılmıştır. Divân-ı Rahmî-i Harputî, Ma'mûretü'l-azîz Matbaası, 1303/1886, 22-26.

6 Dil-i sâfin senin ey gayr-ı halef
Güher-i nâdire-i 'ilme sadef

7 Cihet-i cami'a-i rüşd ü kemâl
Nâsiyende görünür mâl-â-mal

8 Oldu tevfiik-i Hudâ üstâdın
Zirve-i ilmedir isti'dâdın

9 Zâtına münhasır olmuş el-hak
Zabt her mes'elede kasb-ı sebak

10 Hiddet-i zihnî eyâ gonçe-i ter
Reg-i tahkîk-i 'ulûma nîşter

11 'İlm ü âdâb [ü] hüner yanında
Top bazîçe-i çevgânda

12 Ser-i engüş-i hayâlinle 'aceb
Hall olur 'ukde-i müşkiller hep

13 Dâyedir mâder-i tevfiik sana
Mâyedir bâde-i tahkîk sana

14 Zer-i makbûl-i fûru' ile usûl
Ceyb-i fikrinden olur hep mebzûl

[24]

15 Fıtrat-i tab'-ı latîfinde zekâ
Müncelî şöhret ile hem-çü zekâ

16 Zîb-i destâr-ı vakârındır heb
Gül-i neş'küfte-i gülzâr-ı edeb

17 Gelmesün meclise şem'-i kâfûr
Bes dürür bezme o tab'ındaki nûr

18 Dil-i sâfin pür olup hem-çü sebû
Feyz ile başdan ayağa memlû

19 Rûz u şeb dilde temennî ancak
Hıfz ede havf u hatardan seni Hak

20 Olasız vâlid-i mâcidle be-kâm
'Ömr-i sermedle ilâ-yevm-i kıyâm

21 Ba'de-zâ 'abd-i za'îf ü nâlân
Oldu çün 'âzim-i kûy-ı hicrân

22 Râh-berdi bize bir hayr-ı refîk
Er-refîk çün denilir sümme tarîk

23 Bize gelmiş dediler bir reh-vâr
Binmemiş misline eslâf-ı kibâr

24 Ben de ihzârına oldum tâlib
Şevk ile binmeğe oldum râgıb

25 Gele meydâna ki bir esb-i harûn
‘Aybı cisminde anın gûn-â-gûn

26 Ya'ni bir bâr-keş-i lâgar-ten
Dûşuna bâr idi pâlân-ı kühen

27 Rûfekâ oldu hep atlara süvâr
Bâr-gîr oldu bize köhne medâr

28 Sâl-horde hele bir pîr-i za'îf
Eylemiş kâmetin ‘ömri taz’îf

29 Yüklemiş bârını eslâf-ı ümem
Ya'ni hîzem-keş-i Sâm ü Rüstem

30 Sinn ü sâlin dedi ehl-i ‘irfân
Nice kez ‘ömrini itmiş güzerân

31 Yolda kalmış dedi bir ehl-i temîz
Anı terk eylemiş Âl-i Cengiz

[25]

32 Bu kadar ‘ömr-i dirâz ile o pîr
Görmemiş düşde dahi belki şa'îr

33 Şöyle kim cism-i habîsi lâgar
Cildine eyleyemez tâb-âver

34 İttikâ ile eder yolda hırâm
Katmaz adımına el-kıssa harâm

35 Üstüne düşse eder gâhi ku'ûd
Gâh eylerdi rükû' gâhi sücûd

36 Bak şu ikbâle ki hâmûn ü cibâl
Berf ile olmuş idi mâl-â-mâl

37 Şiddet-i gâile-i berd-i şitâ
Kâmet-i hayretimi itdi dü-tâ

- 38 Yürümez rehde ger olmasa refik
Kalmadı yolda hem ebnâ-yı tarîk
- 39 Her biri bir yana gitdi rüfekâ
Kaldım uş ben de vahîd ü tenhâ
- 40 Ebkem ü hem asem ol köhne semend
Gûşuna girmedi âvâz-ı bülend
- 41 Bir adımda der idim on kere deh
Yürümez sür'at ile hergiz reh
- 42 Bâl ü per olsa dahı ana rikâb
Eylemez cânib-i maksûda şitâb
- 43 Şöyle âheste giderdi râhı
Çıkar eflâke enîn ü âhı
- 44 Öyle za'f üzre hafif ü lâgar
Eylemez pâları berf üzre eser
- 45 Üstühân ile deri olmasa dâl
Ben ana söyler idim vehm ü hayâl
- 46 İki endâze zemîn ana ırak
Süst-endam ü harûn ağır ayak
- 47 Her üzengi yerine ursan eger
Kârger olmaya tîğ ü hançer
- 48 Ser-i menhûsunu görsen meselâ
Der idin esb değil başa belâ
- 49 Görmemiş dîde-i habîde-nazar
Böyle kâbus-ı kerîhü'l-manzar
- 50 Yola bin derd ile oldum pûyân
Bâr-gîr oldu bana bâr-ı girân
- [26]
- 51 Hele bin mihnet ile el-hâsıl
Kûy-ı maksûda çün oldum vâsıl
- 52 Nice sad gûne ser-encâm ile ben
Eve geldim ise de sağ ü esen
- 53 Dil-i virânemi mânend-i kebâb
Yandırır lîk firâk-ı ahbâb

54 Kûy-ı mihnetde ne bir yâr-ı nefîs
Ne vefâ-dâr-ı muvâfık ne enîs

55 Fıkr-i⁴ teşvîşde dil bî-ser ü pâ
Künc-i mihnetde vahîd ü tenhâ

56 Kalmamış bezmde yârân-ı safâ
Gitdi kûy-ı ‘ademe hep zûrefâ

57 Böyledir kâ‘ide-i devr-i felek
Resm-i devrânda gelmek gitmek

58 Belî var kûyda hem bâğ ile râğ
Lîk sâkinleri hep zâğ u kelâğ

59 Lâne-i murg-i hümâyûn nâ-yâb
Dolmuş etrâf-ı çemen bûm ü gurâb

60 Beklemezdim bu kühen-hâneyi ben
Âh olmasa dile hubb-ı vatan

61 Lâleyim sâkin-i bâğ u râğım
Köhnedir lîk ciğerde dâğım

62 Nemek-i tesliyet ey hûb-şiyem
Olamaz rîş-i derûna merhem

63 Hele bu çarhın elinden feryâd
Eylemez bir dili gamdan âzâd

64 Gâh eder vâsıl-ı bezm-i yârân
Gâh eder sâkin-i kûy-ı hicrân

65 Besdir ey tab'-ı perişân-ahvâl
Çarh ile eyleme sen ceng ü cidâl

66 Baht u ikbâl çü mâder-zâdın
Zulmdür bu feleğe isnâdın

67 Yeter ey hâme-i pejmürde-rakam
Sözü pâyâna yetirdin epsem

1. Muhteva

Şiirin başlığı yazılış amacını ve olayın özetini yansıtır niteliktedir. Şair, Harput merkezden muhtemelen kendi köyü olan Hoğu (Yurtbaşı)'ya bir kış mevsiminde yaptığı yolculuğu anlatmaktadır:

⁴ Divan'da “fıkr ü” şeklinde yazılmış olan kelime anlam gereği terkipli okundu.

Bir kış mevsiminde şehirden köye gidişimizde çelimsiz, çarpık yürüyüşlü bir ata binip yol boyunca çeşitli sıkıntılara ve şiddetli felaketlere uğradığımızı ifade ile Efendizâde Abdülhamid Hamdi Efendi'ye zarıflık düşüncesiyle gönderilen Esbiyenâme'dir.

Esbiyenâme 3 ana bölümden oluşmaktadır.

Bölümler	Konu, içerik	Beyitler
I.	Abdülhamid Hamdi Bey'e övgü, dua	1-20
II.	Yol ve yolculuk macerası, atın yergisi	21-50
III.	Köye varış ve karşılaşılanlar karşısındaki hayal kırıklığı ve hikmet boyutu	51-67

Tablo I: Esbiyenâme'nin Bölümleri

Bu bölümlerin içeriği şöyle özetlenebilir:

Birinci bölüm, şiirin kendisine takdim edildiği Abdülhamid Hamdi Efendi⁵'ye methiyedir. Şair, Abdülhamid Hamdi Efendi'nin varlığından duyduğu hoşnutluğu dile getirerek övgüye başlar. Allah'ın Hamîd isminin tecellisine mazhar olan Abdülhamid Hamdi Efendi'ye ezelde ilim ve anlayış kabiliyeti verilmiştir. Temiz kişiliği, yaratılış güzelliği, hocalığı, hikmet sahibi ve kemal ehli oluşu, kabiliyeti, ilmî derinliği, meselelere çözüm üretmesi ve vakarlı duruşu sanatkârane bir üslupla dile getirilir. 19 ve 20. beyitler dua beyitlerdir. Şair; Abdülhamid Hamdi Efendi'nin korku ve tehlikelerden uzak bir biçimde, babası (Ömer Naimi Efendi) ile birlikte kıyamete kadar huzurlu bir ömür sürmesini niyaz eder.

⁵ Rahmî'nin methettiği Hafız Hacı Abdülhamid Hamdi Efendi, 12 Nisan 1830'de Harput'ta doğmuştur. Harputlu büyük âlim ve Kaside-i Bürde şarihi Ömer Naimi Efendi'nin oğludur. İyi bir tahsilden sonra müderrislik yapar. Bir vesile ile gittiği İstanbul'da devrin büyük edebiyatçı ve düşünürlerinden İbnülemin Kemal Bey'in paşa olan babası ile görüşerek onun takdir ve hayranlığını kazanır, kendisine medresesi için bir miktar para verilir. Harput'a dönerek bu parayla Kâmil Paşa Medresesi'ni genişletip düzenler ve buranın müderrisliğini yapar. 1867 yılında babası ile birlikte İstanbul'a gider, Yusuf Kâmil Paşa'ya misafir olur, devrin büyük âlim ve edebiyatçıları ile tanışır (İ. Mahmut Kemal 2000:816; Sunguroğlu 2013:558-560).

Erken yaşta tutulduğu romatizma hastalığı kendisini yıpratınca müderrisliği oğlu Kemalettin Efendi'ye bırakarak evine çekilir. Hastalığı giderek ağırlaşır, 25 gün süren bu ağır hastalıktan sonra 29 Nisan 1902'de vefat eder (Aydoğmuş 1998:33).

73 yıllık süre içerisinde binlerce talebe yetiştiren Abdülhamid Hamdi Efendi'nin dinî, tasavvufî ve edebî pek çok eseri bulunmaktadır (Sunguroğlu 2013:564). İbnülemin Mahmut Kemal'in, Son Asır Türk Şairleri'ndeki (2002:819) "İstanbul'da ve vilayetlerde mülâkat ettiğim efâzıl-ı ulemâ arasında Abdülhamid Hamdi Efendi zahiri ve batını mamur ve Türklüğün medâr-ı iftiharî olan enderü'l-emsâl bir allâmedir." şeklindeki ifadesi Abdülhamid Hamdi'nin ilim ve faziletini gösterme açısından önemlidir.

İkinci bölümde, şehirden köye doğru at sırtında yapılan yolculuk dile getirilir. Şair, bundan sonra zayıf ve inleyen kul, hicran diyarının yolcusu oldu diyerek macerasını en başından itibaren dile getirmeye başlar.

Daha önce büyüklerden kimsenin benzerine binmediği rahvan bir attan bahsedildiğini duyan şair heyecanlandığını, bu ata binmek için can attığını söyler. Dört gözle heybetli bir atın getirilmesini beklerken karşısında arık, çelimsiz, palanı sırtında yük gibi duran bineği görünce hayal kırıklığı yaşar.

Yol arkadaşları atlara binip yol almaya başlarlar, şairinse atı kendisine yük olmaya başlar. Şair bindiği atı ayrıntıyla resmetmeye başlar. Yaşlı, zayıf bir pir gibi. Eski ümmetler bile, sırtına yük yüklemiş, Sam ve Rüstem'e odun taşımış. İrfan ehli onun çok defa ömrünü tamamladığını söylemiş. Cengiz'in soyu yolda kaldığı için kendisini terk etmiş. Bu kadar uzun ömrüne rağmen o yaşlı binek, düşünde dahi arpa görmemiş. Zayıf ve kötü bedeninin, derisini taşıyacak takati yoktur. Yolda takvayla yürür, adımına haram katmaz. Üstüne bir şey düşse hemen secdeye kapanır, bazen rükû bazen secde hâlidir.

Dağlar ve kırlar karla dolmuş, kış mevsiminin şiddetli soğuğu şairi hayrete düşürmüştür. Yoldaş olmadan yol alınmaz dense de, yoldaş olacak bir yolcudan eser yoktur. Yol arkadaşlarının her biri çıkıp gitmiş, şair yolda yapayalnız kalmıştır.

Dilsiz ve sağır olan o köhne atın kulağına bağırtılar hiç ulaşmaz. Bir adımda on kere deh dese de hayvan asla hızlanmaz. Üzengileri ona kol kanat olsa da menzile doğru koşamaz. Öyle yavaş yol alır ki inilti ve ahları göklere yükselir. Bedeni öyle hafif ve çelimsizdir ki ayakları karda iz bırakmaz. Kemik ve derisi olmasa bir vehim ve hayaldir sanki. Sıska, yerinde sayan, ağır adımlı bu hayvana çok kısa bir mesafe bile hayli uzak görünür. Üzengileri yerine kılıç ve hançer de vurulsa tesir etmez. Uğursuz başından dolayı sanki at değil başa beladır. Gözler böyle kötü manzaralı bir kâbusu asla görmemiştir.

Şair, bin dert ile koyulduğu yolu sıkıntılar içerisinde uzun bir zaman diliminde katedip nihayet köyüne ulaşır.

III. bölümde köye varış ve görülenler karşısında hissedilenler dile getirilir. Pek çok maceradan sonra evine sağ salim gelmiş olsa da bu defa dostlarından ayrı düşmüş olması şairin gönlünü bir kebab gibi yandırır.

Mihnet köyünde ne güzel bir dost ne vefalı bir kişi ne de arkadaşı kalmıştır. Gönül, karmakarışık düşünceler içinde çaresiz, mihnet köşesinde yapayalnız ve kimsesizdir. Mecliste saf arkadaşlar kalmamıştır. Zarif kişilerin hepsi yokluk diyarına göçmüşlerdir. Feleğin dönüşünün kuralı

budur, aynı şekilde gelip gitmek. Köyde bağlar ve bahçeler olsa da buraların sakinleri kargalar olmuştur. Hüma kuşunun yuvası kayıp, çimenlerin etrafı baykuş ve kargalarla dolmuştur. Gönülde vatan sevgisi olmasa bu eski hane beklenecek gibi değildir.

Bağ ve bahçenin sakini bir laleyim fakat ciğer yaram hayli eskidir, ey iyi huylu kişi teselli tuzu, gönül yaralarına merhem olmaz. Feleğin elinden elaman ki gönlü gamdan azat eylemez. Bazen dostlar meclisine ulaştırır bazen ayrılık köyünün sakini yapar diyen şair, iç dünyasını ve üzüntüsünü dile getirmeye çalışır feleği suçlar fakat daha sonra da ey perişan hâlli yaradılış(ım), felekle çarpışmaya girme; senin bahtın anadan doğma böyledir bunu feleğe isnat etmen bir zulümdür, der. Yeter ey perişan yazan kalem, sözünü zor da olsa tamamladın, diyerek sözünü noktalar.

Şair, memduhunu överek başladığı şiirini, bindiği sıska ve yaşlı atı yererek devam ettirir, yolculuk bittikten sonra ulaştığı köyde aradığını bulamama sıkıntısından dolayı önce şikayet eder, sonra olanlara hikmet gözüyle bakar.

2. Dil ve Üslup

Bu bölümde Esbiyenâme'deki anlatım biçimi, sözvarlığı, tasvirler, söz sanatları, ahenk öğeleri gibi dil ve üslup özellikleri üzerinde durulacaktır.

a. Anlatım Biçimi

Esbiyenâme'nin anlatım biçimi ve sözvarlığının biçimlemesinde övgü, yergi, hikmet gibi bölümler etkili olmuştur. Dolayısıyla manzumede birden fazla konu ve bu konuların biçimlendirildiği ifade çeşitlerinden bahsedilebilir.

I. bölümde methiye bahsi söz konusu olduğu için şair, sanat gücünü kullanarak memduhunu sanatlı bir dille övmekte onun büyüklüğünü ve eşsizliğini dile getirmektedir.

II. bölüm, şehirden ayrılış ve köye doğru yöneliş üzerine kuruludur. Bindiği atın çok yavaş gitmesi dolayısıyla birlikte yola çıktığı kişilerden, ayrı düşen şair, bir yandan içine düştüğü sıkıntılı durumu anlatmakta diğer yandan bineğinin zayıflığını, yaşlılığını mizahi bir üslupla dile getirmekte, atını karikatürize etmektedir. Dolayısıyla ilk bölümdeki memduha yapılan övgü, II. bölümde farklı bir varlığa, ata yönelik yergiye dönüşmüştür. Bu bölümde mizahi unsurlarla canlı bir anlatım ortaya koyan şair, okuyucuyu tebessüm ettirir:

Bu kadar 'ömr-i dirâz ile o pîr
Görmemiş düşde dahi belki şa'îr (32)

İttikâ ile eder yolda hırâm
Katmaz adımına el-kıssa harâm (34)

Bir adımda der idim on kere deh
Yürümez sür'at ile hergiz reh (41)

Öyle za'f üzre hafif ü lâgar
Eylemez pâları berf üzre eser (44)

III. bölümde köyüne ulaşan şair, yolculuk boyunca yaşadığı çeşitli sıkıntılardan kurtulmuş olsa da bu kez vardığı noktada umduğunu bulamama sıkıntısına düşmüştür. Bu can sıkıcı durum karşısında ümitsizliğe düşen şair önce feleği suçlasa da sonradan bu durumu kader ve kısmet bağlamında düşünerek olanlara rıza gösterir, yaşadıklarını kabullenir.

Şair yaşadığı gerçek bir olayı önce eleştirel bir boyutta mizahi olarak, daha sonra felsefi bir derinlikle hikmet çerçevesinde ele almıştır. Olayı, bir bakıma, hedefe taşıyacak aracın eksiklik ve kusurunun kişiyi yolundan alıkoyacağı teması üzerine oturtan şair mizahî üsluptan hikemî üsluba geçiş yapar, hikmetli söyleyişlere yer verir:

Böyledir kâ'ide-i devr-i felek
Resm-i devrânda gelmek gitmek (57)

Nemek-i tesliyet ey hûb-şiyem
Olamaz rîş-i derûna merhem (62)

Hele bu çarhın elinden feryâd
Eylemez bir dili gamdan âzâd (63)

Besdir ey tab'-ı perişân-ahvâl
Çarh ile eyleme sen ceng ü cidâl (65)

Baht u ikbâl çü mâder-zâdın
Zulmdür bu feleğe isnâdın (66)

b. Sözcüklüğü

I. bölümde (1-18) memduhun belirgin vasıfları sanatlı bir dille ön plana çıkarılmaktadır. “Akıl, zekâ; ilim, hüner, adap, düşünme, anlama, kavrama; kalp temizliği, feyiz, vakar, olgunluk” gibi kavramlarla bir ilim adamının tasvir edildiği bu bölüm, manzumede terkiplerin en fazla görüldüğü bölümdür.

İki ve üç sözcükten oluşan Farsça terkiplerin kullanıldığı bölümde tek Arapça tamlama “kerîmü’ş-şiyem”dir. Tamlamaların az bir kısmı “İsm-i hamîd, rûz-ı ezel, tevfik-i Hudâ, kasb-ı sebak” gerçek anlamı karşılayacak biçimde kullanılmıştır. Diğer ikili tamlamalar ve üçlü tamlamaların

tamamında mecaz anlam söz konusudur. “nûr-ı basar, dil-i mazhar-ı zât, gonçe-i ter, bazîçe-i çevgân, 'ukde-i müşkil, mâder-i tevfiik, bâde-i tahkîk, ceyb-i fikr, şem'-i kâfûr”; bâ'is-i feyz-i dil-i sûzân, hikem-âmûz-ı debistân-ı hüner, güher-i nâdire-i 'ilm, cihet-i cami'a-i rüşd ü kemâl, ser-i engüşt-i hayâl, zer-i makbûl-i fûru', zîb-i destâr-ı vakâr, gül-i neş'küfte-i gülzâr-ı edeb” gibi tamlamalarda özellikle teşbih sanatıyla mecazi bir söylem ortaya konmuştur.

II. bölüm (21-50) tasvir bakımından önem arz etmektedir. Bu bölümde önceki bölümdeki kadar olmasa da terkiplere yer verilmiştir. Konu gereği şairin kullandığı kelime grupları öncelikle atın zayıflığı ve yaşlılığını ifade için kullanılmıştır ve çoğu iki ve üç kelimedenden oluşmuştur. “ehl-i 'irfân, cism-i habîs, âvâz-ı bülend, cânib-i maksûd, esb-i harûn” gibi tamlamalarda mecazî anlam pek yokken “hîzem-keş-i Sâm ü Rüstem, kâbus-ı kerîhü'l-manzar, dîde-i habîde-nazar, şiddet-i gâile-i berd-i şitâ” gibi ikiden fazla kelimedenden oluşan terkiplerde mecazi anlam ağırlıklıdır.

“kûy-ı maksûd, dil-i vîrâne, fikr-i teşvîş, hubb-ı vatan” gibi ikili tamlamaların sıkça kullanıldığı III. bölümde (51-67) “tab'-ı perişân-ahvâl, hâme-i pejmürde-rakam, lâne-i murg-ı hümâyûn” gibi birkaç üçlü tamlama kullanılmıştır.

Önceki bölümde okuyucuyu tebessüm ettirmek için seçilen göstergeler bu bölümde yerini olumsuz göstergelere bırakır. Kelime ve terkiplerin neredeyse tamamı “sıkıntı, yalnızlık, karamsarlık, çaresizlik” duygularını yansıtmak için kullanılır.

Manzume esas itibarıyla tasvir ve tahlil ağırlıklı olduğu için kelime ve terkiplerin çoğu sıfat göreviyle kullanılmıştır. İlk bölümde memduhunun fiziki ve ruhi portresi yapılırken bazen tek kelime bazen de “kerîmü'ş-şiyemim, Bâ'is-i feyz-i dil-i sûzânım” gibi kelime grubu hâlinde sıfatlara yer verilir.

Söz varlığını oluşturan Türkçe kelimelerin çoğunluğunu “ol-, eyle-, et-; gel-, de-, bin-, yükle-, söyle-, kal-“ gibi yardımcı fiil ve fiiller oluşturmaktadır. Bunun yanında “hep, ile; sen, biz, bir, şu; bu kadar, şöyle, öyle, değil” gibi edat cinsinden kelimeler de ağırlıklıdır.

Manzumede anlatıma canlılık ve etkileyicilik katmak amacıyla yer yer atasözü, deyim, kelam-ı kibar kullanılmış, konuşma dilinin imkânlarından faydalanılmıştır.

Deyimsel ifadeler: başdan ayağa, gûşuna girmedi âvâz-ı bülend, görmemiş düşde dahi belki şa'ir, katmaz adımına el-kıssa harâm...

Kelam-ı kibar: Er-refik çün denilir sümme tarik (önce yoldaş sonra yol)...

Konuşma dili: Bize gelmiş dediler, binmemiş misline, gele meydâna, yolda kalmış dedi, anı terk eylemiş, bak şu ikbâle ki, her biri bir yana gitdi, bir adımda der idim on kere deh, ben ana söyler idim, eve geldim ise de sağ ü esen...

c. Tasvirler

Bölmelere dikkat edildiğinde şairin çeşitli tasvirlerle başvurduğu görülür.

I. bölümde Efendizâde ‘Abdülhamid Hamdî Efendi övülmektedir. Şair, soyut ve somut kavramlarla memduhunu tasvir etmekte, onun ilim, fazilet, zekâ ve kemal sahibi olduğunu, problemlere çözüm ürettiğini, içindeki saflığının dışına aksettiğini belirtir.

II. bölüm manzumede tasvirlerin en belirgin olduğu bölümdür. Şair, yolculuk bağlamında odak noktasını oluşturan araç konumundaki “at”ın fiziki özelliklerine dikkat çekse de yer yer yol üzerindeki unsurları, yol arkadaşlarına dair izlenimlerini de yansıtmakta, kendi iç dünyasının kapılarını da aralamaktadır. Dolayısıyla bu bölümde fiziki tasvirler baskın olsa da psikolojik tahliller de yer almaktadır.

Manzumenin en orijinal ve dikkat çekici tasvirleri atla ilgili olanlardır. Şairin mizahi bir dille yer yer Şeyhi’nin Harnâme’sini ve Nefi’nin kasidelerdeki mübalağalı üslubunu hatırlatan ifadeleri dikkat çekmektedir. Kendisini köye ulaştırması gereken bineğin bütün olumsuzlukları kendisinde barındırdığı düşüncesi üzerine kurulu olan bu tasvirlerde zengin bir gözlem gücü dikkat çeker.

Eşi benzeri görülmemiş bir ata bineceği söylenen şair çok heyecanlansa da bu heyecanı uzun sürmez. Getirilen atın ayıpları bedeninde rengârenk bir tablo gibi durmaktadır. Bu noktadan sonra şair, atın bütün ayıplarını ayrıntıları ile sayıp dökmeye, tabloyu oluşturan parçaları çözümlenmeye başlar.

yaşlılık	İki büklüm, Sam ve Rüsteme odun taşımış, çok defa ömrünü tamamlamış, Âl-i Cengiz’in kendisini terk etmesi, uzun ömrüne rağmen arpa görmemiş olması, sağır, dilsiz, kulağına ses ulaşmaması, bir adımda on kere deh demek
zayıflık/çelimsizlik	Palanı sırtına yük, derisini taşımaya takatinin olmaması, inleme ve ahlarının göğe çıkması, ayaklarının karda iz yapmaması, hayal gibi olma

“Atın zayıflığı, çelimsizliği, ayakta zor duruyor olması ve yaşlılığı” mizahi üslubun oluşturulmasında odak noktasını oluşturmaktadır.

“Kalmadı yolda hem ebnâ-yı tarik” ve “Kaldım uş ben de vahîd ü tenhâ” mısraları kimsenin olmadığı bir yolda yalnız kalan şairin psikolojisini yansıtmaktadır.

Şair, yolculuğun başında yol arkadaşlarından bahsetse de bunların kimler olduğunu belirtmez. “hayr-ı refik”, Rûfekâ oldu hep atlara sுவâr, Yürümez rehde ger olmasa refik/Kalmadı yolda hem ebnâ-yı tarik, Her biri bir yana gitdi rûfekâ” ifadeleri ile yol arkadaşlarına belirsiz bir biçimde işaret edilir. Bu, manzumenin sonraki bölümü de göz önünde bulundurulduğunda yolculuğun maddi bir yolculuktan ziyade manevi bir yolculuk olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Yol arkadaşları, bir ömür boyu kişinin çevresinde bulunan yeri geldiğinde ayrılıp giden, yer değiştiren insan topluluğunun ifadesi olabilir.

36 ve 37. beyitlerde ova ve dağların karla dolu olduğu, şiddetli bir kış mevsiminin yaşandığı dile getirilerek mekân tasviri yapılmaktadır.

Yolculuk macerasının hemen başında “Ba'de-zâ ‘abd-i za‘îf ü nâlân/Oldu çün ‘âzim-i kûy-ı hicrân” şeklindeki beyit, şairin iç dünyası hakkında bize ipucu vermektedir. Zayıf ve inleyen kul ayrılık köyünün yoluna koyuldu ifadesiyle olayın başında “yolcu, yol ve ayrılık” göstergeleri şair iç dünyasını ve şairin meseleye bakış açısını sezdirmekte bu yolculuğun maddi olmaktan ziyade manevi olacağına işaret etmektedir.

Yolculuk macerası boyunca şair, atın fiziki tasvirlerini yansıtırken aynı zamanda kendi duygu ve düşüncelerini, bakış açısını de dile getirmektedir. Mesela “Şevk ile binmeğe oldum râgıb, Kâmet-i hayretimi itdi dü-tâ, Kaldım uş ben de vahîd ü tenhâ, Bâr-gır oldu bana bâr-ı girân” mısraları sırasıyla şairin arzu duyma, şaşırma, yalnız kalma, çaresiz olma” duygularının tercümanı olmaktadır.

51. beyitten itibaren sıkıntılı yolculuk biter. Buraya kadar çeşitli söz oyunları ile bindiği atı karikatürize ederek mizahi bir anlatım tarzı sergileyen şair, bu beyitten itibaren hikemi bir eda ve didaktik bir bakışla duygu ve düşüncelerini ortaya koymaya başlar. Artık ata dair en küçük bir ifade yer almaz. Çünkü at işlevini tamamlamış, şairin duygu ve düşünce dünyasını farklı bir zemine taşımıştır.

Önceki bölümde bitmeyen bir yol düşüncesi işlenirken bu kısımda sonuna gelinmiş ve geçte olsa ulaşılmış bir menzilde görülen olumsuz manzaralar tasvir edilmiştir.

Şair bu bölümde psikolojik tahlillere başvurarak kendi iç dünyasını mekân ve mekânın üzerindeki etkilerini, mekân-insan ilişkisi bağlamında yansıtmaya çalışır. Gönül ve zihin karmakarışık duygu ve düşünceler içerisindedir. Göçüp giden dostların ayrılık acısı yürekleri yakmaktadır. Köydeki bağ ve bahçeler karga ve baykuşlara mekân olmuştur.

Şair, bu trajik manzaraya ya da şairane ifadeyle “kühen-hâneye”, vatan sevgisi nedeniyle tahammül edebilmektedir. Böyle bir manzaraya şahit olan kişiye teselli vermek, içteki yaralara tuz serpmek kadar acı verici bir durumdur.

Şair, olup bitenlerden ve sürekli sıkıntı vermesinden dolayı feleği suçlasa da bütün bunlara sebep olanın felek olmadığı düşüncesine ulaşır. Felekle çarpışmamak gerekir zira insan talih ve kaderiyle doğar; olumsuzlukları feleğe ya da sebeplere isnat etmek bir zulümdür.

Düşünce boyutunda bir çalkantı yaşayan şair, karamsar ruh hâlini sebeplere bağlasa da sonunda bunun doğru olmadığına kanaat getirir çünkü baht ve ikbal insan doğduğunda takdir edilmiştir. Şair, mutmain olmuştur ve düşüncelerini dile getiren kalemin de son noktayı koymasını istemektedir.

ç. Söz Sanatları

I. bölümde teşbih ve mübalağa sanatları sık kullanılırken II. bölümde at tasviri yapılırken teşbih, teşhis, telmih ve mübalağa sanatlarına sıkça başvurularak mizahi bir üslup oluşturulur. Olumsuz özelliklerini merccek altına alan şair, atı karikatürize ederek etkili bir anlatım sergiler. Mesela atın yaşlılığını dile getirirken “Sâm ü Rüstem, Âl-i Cengiz” (29 ve 31. beyitler) gibi göstergelerle tarihî-efsanevî kahramanlara göndermede bulunur. Takvayla yürüyüp adımına haram katmama, secdeye ve rükûa gitme gibi dinî kavramlarla dindar bir insan imajı çizer (34 ve 35. beyitler).

Söz sanatlarına aşağıdaki örnekler verilebilir:

istiare: sultânım (1)

Teşhis: İttikâ ile eder yolda hırâm/Katmaz adımına el-kıssa harâm (34)

Üstüne düşse eder gâhi sücûd/Gâh eylerdi rükû' gâhi sücûd (35)

Yeter ey hâme-i pejmürde-rakam/Sözü pâyâna yetirdin ebkem (67)

Mübalağa: Tab'ını görse idi İskender/Hergiz âyîneye itmezdi nazar (5)

Gelmesün meclise şem'-i kâfur/Bes dürür bezme o tab'ındaki nûr (17)

Düşuna bâr idi pâlân-ı kühen (26)

Şöyle âheste giderdi râhı/Çıkar eflâke enîn ü âhı (43)

Teşbih/Nida: Dil-i sâfin senin ey gayr-ı halef/Güher-i nâdire-i 'ilme sadef (6)

Hiddet-i zihnin eyâ gonce-i ter/Reg-i tahkîk-i 'ulûma nîşter (10)

Tenasüp/Teşbih: 'İlm ü âdâb ü hüner yanında/Top bazıçe-i çevgânda (11)

Telmih: Yüklemiş bârını eslâf-ı ümem/Ya'ni hîzem-keş-i Sâm u Rüstem (29)

Yolda kalmış dedi bir ehl-i temîz/Anı terk eylemiş Âl-i Cengiz (31)

TeşhisMübalağa: Bu kadar 'ömr-i dirâz ile o pîr/Görmemiş düşde dahi belki şa'îr (32)

Tenasüp: Lâne-i murg-i hümayûn nâ-yâb/Dolmuş etrâf-ı çemen bûm ü gurâb (59)

d. Ahenk Unsurları

“fe'ilâtün (fâ'ilâtün) fe'ilâtün fe'ilün (fa'lün)” vezniyle mesnevi nazım şekliyle yazılan Esbiyenâme 67 beyitten oluşmaktadır. Birkaç zihaf (rûzi, ya'ni) dışında manzume vezin bakımından problemsizdir. Mesnevi nazım biçimi, fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün vezni, imale ve ulamalar akıcı bir anlatım sağlamıştır.

Şiir dilinde ahenk unsurlarının başında söz ve ses tekrarları gelmektedir. Esbiyenâme'de ahenk unsuru olarak söz tekrarlarına pek yer verilmemiş, daha çok ses tekrarlarından istifade edilmiştir.

Ey kerîmü'ş-şiyemim sultânım
Bâ'is-i feyz-i dil-i sûzânım (1)

Eylemiş rûz-ı ezel bu sehmi
Rûzi kılmış sana 'ilm ü fehmi (3)

Râh-berdi bize bir hayr-ı refik
Er-refik çün denilir sümme tarik (22)

Şiddet-i gâile-i berd-i şitâ
Kâmet-i hayretimi itdi dü-tâ (37)

Yola bin derd ile oldum pûyân
Bâr-gîr oldu bana bâr-ı girân (50)

Birkaç beyitte paralel söyleyişlere yer verilmiştir:

Dâyedir / mâder-i tevfik / sana
Mâyedir / bâde-i tahkik / sana (13)

Fikr-i teşvîşde / dil / bî-ser ü pâ
Künc-i mihnetde / vahîd ü tenhâ (55)

Gâh eder / vâsıl-ı bezm-i yârân
Gâh eder / sâkin-i kûy-ı hicrân (64)

Sonuç

19. yüzyıl şairi Harputlu Rahmî'nin kaleme aldığı Esbiyenâme klasik rahşiyye/esbiye türünden farklılık göstermektedir. 67 beyitlik manzumede duygu ve düşünceler övgü, yergi/mizah, hikmetli söyleyiş biçiminde ilerlemektedir.

İlk bölümde devrin âlimlerinden Abdülhamid Hamdi Efendi'nin ilmi ve fazileti dile getirilmiştir. Şair, klasik methiye geleneği çerçevesinde teşbih, mübalağa sanatlarından hareketle memduhunu övmüştür. İkinci bölümde eşi görülmemiş olarak bahsedilen fakat aksine zayıf, yürümekten aciz bir at söz konusu edilmiştir. Şairi, şehirden köyüne ulaştırması için temin edilen bu at oldukça yaşlı, çelimsiz ve zayıftır. Şair bölüm boyunca özellikle mübalağa sanatından faydalanarak atı karikatürize eder. Üçüncü bölümde bin bir güçlülük köyüne ulaşmış olan şair, âdeta köyüne vardığına pişman olur. Her taraf ıssız bir hâldedir, iyi olan ne varsa gitmiş, kötü ve uğursuzluk hükümran olmuştur. Bu olumsuz manzaralar karşısında feleğe sitem eden şair, sonradan bu durumu feleğe yüklemenin zulüm olacağını düşünür ve başa gelenlerin doğarken yazılmış olan kader ve kısmete bağlayarak bir bakıma sıkıntılarından kurtulur.

67 beyitten oluşan manzumedeki mizahi unsurlar, yer yer Şeyhî'nin Harnâme'sini, mübalağalı ifadeler Nef'î'nin kasidelerindeki üslubu çağrışırsa da Esbiyenâme dil, üslup ve ifade yönleriyle orijinallik gösterir.

Manzume, gerek içerik gerek dil ve üslup yönüyle çeşitlilik arz etmektedir. Övgü ve yergi üzerine kurulu metinde mizahi ve hikemi üslup kullanılmıştır. Bu yönüyle metin önce eğlendirici bir özellik taşıırken ardından düşündürücü bir özelliğe bürünmektedir.

Rahmî, klâsik edebiyatta farklı biçimlerde söz konusu edilen dünya hayatını yol ve yolculuk bağlamında sembolik bir biçimde ele almıştır. Şair açıkça ifade etmemiş olsa da güçsüz ve zayıf bir at olarak nitelendirilebilecek olan bu dünya ve bu dünyaya ait "hayat, nefis veya benlik" gibi unsurlar, bir an önce hedefine ulaşması gereken bir yolcu olan insanı hedefinden veya öteki dünyaya sıkıntısızca ulaşmaktan alıkoymakta, asıl maksatlarına erişmesini engellemekte ya da geciktirmektedir.

Gerçek bir mekân ve olaydan hareket eden şair, ilerleyen beyitlerde gerçekliğin boyutunu değiştirmiş, yol ve yolculuğu mecazi bir boyutta ele

almıştır. Övgüden yergiye; mizahtan trajediye geçiş yapan şair, iç dünyasında da bir dönüşüm yaşar. Yol boyunca yaşadığı sıkıntılardan bunalan şair, menzile vardığında sıkıntılardan kurtulmamış aksine gördüğü manzaradan dolayı hüznü ve hayal kırıklığı bir kat daha artmıştır. Bunları önce feleğe isnat eden şair, sonra bunları kadere bağlayarak bir bakıma erginliğe, iç huzuruna kavuşmuştur.

Esbiyenâme, klâsik şiirde özellikle Nef'î ile özdeşleşen rahşiyeye nazım türünün kapsamına tam olarak girmeyen, dil ve üslup bakımından orijinallik gösteren bir metindir. Canlı anlatımı, mizahi ve felsefî özelliği, özgün dil ve üslubu ile Esbiyenâme divan şiirinin özgün alegorik metinlerinden biridir.

Kaynakça

Akkuş, Metin (2006), *Klasik Türk Şiirinin Anlam Dünyası Edebî Türler ve Tarzlar*, Erzurum: Fenomen Yay.

Aydoğmuş, Günerkan (1998), *Harput Kültüründe Din Âlimleri*, Elazığ: Çağ Ofset.

Barlak, Eyüp (2000), *Harputlu Rahmî Dîvânı'ndaki Din, Cemiyet ve Tabiatla İlgili Unsurların Tahlihi*. Yüksek Lisans Tezi. Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Baştuğ, İbrahim (hızl.) (2002). *İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Son Asır Türk Şairleri*, C. IV. Ankara: AKM Yay.

Bilgin, Orhan (1995), "Türk Edebiyatında Rahşiyeler", *Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık*, (Editör: Emine Gürsoy Naskali), İstanbul: Türkiye Jokey Kulübü Yay.

Canım, Rıdvan (2010), *Divan Edebiyatında Türler*, Ankara: Grafiker Yay.

Cengiz, Halil Erdoğan, Gönül Hatay Eren (1996). *Rahmî-i Harputî Divanı*, Ankara: KBY.

Ceviz, Nurettin (1998), *Arap Şiirinde At Tasviri (Cahiliyye ve İslami Dönem)*, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Çınar, Ali Abbas (1993), *Türklerde At ve Atçılık*, Ankara: KBY.

--- (1996), *Kazak ve Türkiye Türklerinde At Kültürü ve Atın Rolü*, Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Eray, Tuğba (2004) "Türklerde At" *Türk Dünyası Tarih ve Kültür Dergisi*, Nisan 2004, S. 2004, s. 24-28.

Gökalp, Haluk (2011), "Edebî Türler", *Başlangıçtan Günümüze Türk Edebiyatında Tür ve Şekil Bilgisi*, İstanbul: Kesit Yay.

Halaçoğlu, Yusuf (1991), "At/İslami Devir", *TDVIA*, C. 4, İstanbul: TDV Yay., s. 28-31.

Kafesoğlu, İbrahim (1991), “At/İslam Öncesi”, *TDVIA*, C. 4, İstanbul: TDV Yay., s.26-28.

Karaca, Şevket (1998), *Türk ve İslam Kültüründe At ve Ata Binicilik*, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kavaz İbrahim; M. Naci Onur (1996), *Harputlu Rahmi Divanı*, Elazığ: İzzetpaşa Vakfı Yay.

Kaya, Bülent (2008), “Divan şiirinde At”, *Yüksek Lisans Tezi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Onur, M. Naci (2013), *Harputlu Divan Şairleri*. 2. Baskı Elazığ: Manas Yay.

Özgül, M. Kayahan (hızl.) (2000), *İbnülemin Mahmud Kemal İnal, Son Asır Türk Şairleri*, C. II., Ankara: AKM Yay.

Rahmî-i Harputî (1303/1886). *Dîvân-ı Rahmî-i Harputî*, Ma'mûretü'l-azîz Matbaası.

Selçuk, Bahir, “Rahmî, Harputlu Hoca Rahmî Efendi”, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, (<http://www.turkedebiyatiisimlersozlugu.com/index.php?sayfa=detay&detay=1301>), E.T: 01.07.2014.

Sunguroğlu, İshak (1959), *Harput Yollarında*, (Hızl. Yasin Beyaz), C. 1-2, 3. baskı, İstanbul: İşaret Yay.

Sümer, Faruk (1983), *Eski Türklerde Atçılık ve Binicilik*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay.

Türkmen, Mehmet (1993), *Türk Kültür Tarihinde Atlı Sporlar Üzerine Bir Araştırma*, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Yavuz, A. Fikri, Özen, İsmail (hızl.) (1972), *Bursalı Mehmed Tâhir, Osmanlı Müellifleri*, C. II. İstanbul: Meral Yayınevi.